

השוליים הרחבים של הנחמה

אנטון שמאס

ב

יום הרביעי למלחמת ששת הימים, בשעות אחר הצהריים, הגיעו לביטנו בחיפה שני אנשים חגורים באקדחים. הם לא היו צריכים להציג תעודות כי צורת כניסתם לבית ודרך התנהגותם היו תעודה מספקת. מה עוד שבימים ההם הרבה מלכים היו בישראל. הם באו לחפש איש מתנועת "אל-ארד", שהיה חבר ילדות של אחי הבכור, ובן-בית אצלנו. האיש היה מבוקש ע"י שירותי הביטחון במסגרת מבצע מעצרי-המנע בתקופת ההמתנה. משלא מצאו אותו אצלנו, נפנו לדרכם בצורה שבה הם נכנסו, וכדי לצאת ידי חובה נטפלו לאחד השכנים, שלפי מיטב הסקרנות הערבית יצא מפתח ביתו, כדי לעמוד מקרוב על פשר הביקור הרעשני. האיש הסגיר את עצמו כמה שבועות לאחר מכן, וברכות הימים, כשביקשו ממנו לממש את זכותו האכזיבנית-ציאליסטית, שהיא הזכות לבחור בין שתי ברירות — הוא העדיף את חוץ לארץ. ולא קשה לנחש מה היתה הברירה השנייה.

שמעון בלס בספרו "חדר נעול" כחר בכריזה השלישית — הספרות. אני הייתי בן שבע-עשרה, כשנערך אותו ביקור, ותחושת העלבון שקעה לה במשך השנים בתחתית ההכרה, עד אשר נכנסתי לחדרו הנעול של שמעון בלס, ועמדתי פנים אל פנים מול התחושה, ויצאתי מפוים. הגאולה הזו, שהוא עשה למציאות הפריפריה של ערביי ישראל, מעניקה לספרו שוליים רחבים של נחמה. אבל, וכאן מתערב האיש "הספרותי" שבי, על מה שיש בין השוליים האלה, על הרומן כרומן, יש לי מספר השגות. אבל דבר בעיתו — מה טוב.

אינני מתכוון לספר כאן את סיפורו של סעיד עבד אל-רחמן, גיבורו של החדר הנעול. ראשית מפני שגם אחרי שקראתי בספר שנית, לא הצלחתי למלא את כל ריבועי התשבץ של המקומות והתאריכים. סיבות לכך — בהמשך. שנית, אני יוצא מתוך הנחה, שרוב אלה הנמצאים כאן הערב, קראו כבר את הספר, ולא להא לה אשר טרם עשו זאת, לא כדאי לקלקל את החוויה המזומנת להם. ולמרות זאת, וכדי לתת לדברי צורת קולב שאפשר יהיה לתלות עליו את הערותי, אני מרשה לעצמי לפרק את הרומן הגדוש בקטעי "פלאש-באקס", ולמסור את הדברים בסדרם הכרוך נולוגי. אוסיף כאן רק עוד הערה אחת: המבנה של "חדר נעול" כבר שימש את שמעון בלס בעבר, ברומן "התבהרות" שפורסם ב-1972, והייתי מהמר ומוסיף, בנימה צורמנית משהו לערב חגיגי זה, שלא רק המבנה, אלא שאף הדמויות עצמן שהופיעו ב"התבהרות", שבו ועלו ב"חדר נעול". מוטב היה אם כן שלא לקרוא את "התבהרות", אבל עכשיו משקראתי, אי-אפשר יהיה לעבור על זה לסדר היום. פירוט — בהמשך. דחיתי כבר כמה דברים להמשך. תחבולה מוכרת. אני מקווה לזכור את כולם. נשוב לסעיד עבד אל-רחמן.

הוא נולד ב-1938, בכפר במשולש. ב-1956 הוא עובד בדפוס של "קול-העם", מתאהב בסמדר המגיהה. במרכז המפלגה מחליטים, זמן מה לאחר טבח-כפר-קאסם, שעליו לשוב לכפר ולפעול שם. אחרי שנה הוא נרשם לטכניון בחיפה — ארכיטקטורה. סמדר מתגייסת לצבא. הוא עוזב את הפעילות במפלגה ותומך בתנועת "אל-ארד". נאסר בסוף 1964 עם הוצאת התנועה אל מחוץ לחוק. דוחף את סמדר לזרועותיו של זאב, חברו. שני האחרונים מתחתנים. בסוף מאי 67 הוא נכלא. משתחרר בראשית אוגוסט 68. בבית הסוהר גומלת בליבו ההחלטה להעלות זכרונותיו על הכתב. ב-69 הוא מסיים את לימודיו ועוזב את הארץ. מתגורר בפאריס, שם הוא מכיר את ליליאן ועוסק במקצועו. ב-1974 הוא מגיע לארץ כדי לראות את אמו הגוססת, לפגוש אולי את סמדר, ולהרהר באפשרות להענות לבקשתו של מו"ל צרפתי ולכתוב ספר על "התמורות הפוליטיות והחברתיות בישראל מאז מלחמת יוני". כאן הוא מנהל רומאן קצר עם ניצה, אשה בגילה, ניצולת שואה, שהיתה מוכרת לו מסוף שנות החמישים. מבקר את ידידו יעריה ורפי, הפעילים בתנועות השמאל. חוזר לפאריס מבלי לראות את סמדר, ושם מתיישב סוף סוף וכותב את הספר "חדר נעול".

כטרם ייבש התקציר הזה בזכרון, אשוב למה שאמרתי לפני-כן בעניין "התבהרות". המסע להכרה עצמית של סעיד עבד אל-רחמן, הוא אף המסע של יעקב דרורי ב"התבהרות". ומלבד העובדה ששניהם מתמחים בעשיית קפה טוב, ונוטים לחלות בשפעת חריפה, רבים הצדדים האחרים המשותפים ביניהם. המערכת החברתית שכביש דומה: סמדר וזאב ב"חדר נעול" הם עפרה ואילן ב"התבהרות". יעריה ורפי הם שרה וזאב. וניצה היא רינה ב"התבהרות" — שתייהן ניצולות שואה, והצלב התלוי בצווארה של רינה, שמזכיר ליעקב דרורי את אהבת נעוריו בכגדאד, אודט, חוזר ומופיע ב"חדר נעול" בצורה מתוחכמת יותר.

כיאה לנוצרי טוב אתחיל בסמל הזה. שלמרות שהוא מובלע היטב בתוך הרומאן, הוא משקף לדעתי את החולשה הבסיסית של החומר הנמצא בין השוליים הרחבים של הנחמה. כמשפט הפתיחה של הספר נאמר: "מנגן הגיטארה ירד כאילו מתמונה עתיקה של המושיע. ראשו שמוט על כתפו, עיניו מושפלות, ופניו עטורי הוקן האדמוני הפיקו עצב מסתורי. בני חברותו שקרסו על הריצפה ליוו את נגינתו בשירה עליזה, ואילו הוא עמד בתוכם והגיטארה צולבת אותו ללא רחם" (עמ' 7). ובמקום אחר: "ישו הטיף להושטת הלחי השנייה וחסידיו נלחמו כשמו, הקיזו

דמים והקימו אימפריות" (עמ' 176). ושוב: "ישו דיבר על גאולת העולם ונצלב עם שני גנבים" (עמ' 102). המשפט האחרון הזה הזכיר לי אגדה נוצרית ששמעתי בילדותי מפי דודי הזקן: כשכרחה המשפחה הקדושה, ישו והוריו, למצרים, מאימת הורדוס, התנפלו עליהם בדרך שני שודדים. היות והמשפחה השתייכה לעשירון התחתון של הימים ההם, לא מצאו השודדים דבר לקחתו מלבד גלימתה של מרים. אחד השודדים הרהר אחר-כך כמעשיו, התחרט, והחזיר למרים את גלימתה, חרף התנגדות חברו. שני השודדים האלה, מכוח הסימטריה של האגדות, הם שני השודדים שנצלבו יחד עם ישו ברכות הימים. השודד שהחזיר את הגלימה נצלב לימינו של ישו, והוא היה זה שגער בחברו על כי הצטרף ללועגים לישו, וביקש מזה האחרון: "זכרני-נא אדוני כבואך במלכותך!". וישו ענה לו: "אמן אומר אני לך כי היום תהיה עמדי בגן-עדן" (לוקס כ"ג: 43). ועל שום מה מספר אני כאן אגדות?

מה שאני מוצא באגדה הזו שסיפרתי הוא רצונו של הדמיון האנושי למלא את הפער של הטקסט המוגמר. על חייו של ישו, בטרם התחיל כפעלו בגיל שלו-שים, אין אנו יודעים דבר בטכסטים של ארבעת האוונגליונים. ואם נניח לרגע שההקבלה הזו בין ישו לבין סעיד היא נכונה, היכן נעלמה ילדותו של סעיד בכפר, עד שלא הגיע לתל-אביב בגיל שמונה עשרה? אני מחפש את השודד של האגדה ואיני מוצאו. למחברו של "חדר נעול", יש כמובן פיתרון, די מתוחכם הייתי אומר, ומהו אותו פיתרון? אני מצטט מפיו של סעיד, מפיו של שמעון: "... אני אדם שהכתיבה אינה מקצועו ולא היתה תחביבו בנעוריו... חששתי מחשיפה, חרדתי מעין זרה שתציץ בניירות... ורומאן לא אכתוב לעולם. אני כותב על עצמי וזה הסיפור היחיד שמסוגל אני לספר..." (עמ' 142-143). ובמקום אחר אומר סעיד ליליאן: "רציתי לכתוב על הכל ובכת אחת כפי שהזכרונות עולים בראשי, ועכ" שיו אני רואה שקפצתי מדבר לדבר, פסחתי על תקופות שלמות, נכשלתי, פשוט נכשלתי. את הכל צריך לכתוב מחדש, בדרך המקובלת, לפי סדר, מתוך משמעת" (עמ' 214-215). אני לא הייתי מחמיר כל כך עם מחבר-המשנה כפי שהוא מחמיר עם עצמו, בחינת "מודה ועוֹב — ירוחם", אבל אני מסכים אתו בהחלט שהוא פסח על תקופות שלמות, ורק דרך עבודת נמלים מאומצת אפשר להגיע לאותה דרך מקובלת בסיפור המעשה — לפי סדר, מתוך משמעת.

אמרתי כבר שהמבנה של "חדר נעול" מזכיר לא כמעט את זה של "התבהרות", אבל השימוש במעברים החדים בזמן, כדי להשלים את התמונה המתוארת בהווה, היו ב"התבהרות" הרבה יותר פרופורציונליים, ונשענו פחות על יכולתו של הקורא לפענח את הדברים ולשכנע במקומם הנכון בזמן. מה שמקשה על המלאכה ב"חדר נעול" היא העובדה שחייו של סעיד קשורים במאורעות פוליטיים וחבר-תיים בראשית שנות השישים, שאינם נהירים דיים למי שלא נטל בהם חלק ולמי שלא התעניין בהם לאחר מכן בצורה משמעותית, מעבר לכרוניקה העתונאית. כך למשל: תקופת "החזית העממית" שממנה התפלגו, ככל שדיעתי מגעת, אנשי "אל-ארד", נשאת לרוב בלתי מוארת דייה בספרו של בלס. ואם מכריז סעיד בראשית הספר (עמ' 20): "אני רוצה לאחות בכל החושים, לחזור אל כל הפניות, לגעת בכל הדברים", הרי שהבטחה זו לא מומשה דייה.

ובכל זאת, מדוע אני אוהב את הספר הזה? הרי עד עכשיו היו לי רק השגות נגדו! לא הייתי מעלה את ההשגות הללו אלמלא אהבתי את הספר, ולו רק בגלל השר-ליים הרחבים של הנחמה שהוא העניק לי. האומץ שהיה דרוש לבלס כדי להיכנס לנעליו של סעיד עבד אל-רחמן, מעורר בי רגשות שאינם קשורים אולי בספרות כמעשה כתיבה כשם שהם קשורים בספרות כמעשה נדיבות ונחמה. בתקופה שאותה גואל שמעון בלס בכתיבתו, הסתכלו על ערביי הארץ דרך כוונת הרובה, וסופרי אגודת הסופרים העבריים העדיפו לגדל פרחים בגינה. משום כך הספר הזה הוא ספר חשוב, וזה עיקר כוחו. והוא מקבל משנה חשיבות בימינו כשהשם "אל-ארד" חוזר לכוותרות המבשרות לנו שהרובה אולי לא טעון, כפי שהיה ברא-שית שנות השישים, אבל אנחנו, ערביי ישראל, עדיין על הכוונת. ואם המסר של סעיד עבד אל-רחמן הוא שלא ייתכן דו-קיום בשלום מפני ששני העמים נלחמים על אותה כבדת ארץ, הרי שהמסר של שמעון בלס הוא הפוך: כדי להגיע לדו-קיום עם סעיד עבד אל-רחמן (אם הדבר חשוב) אתה צריך לשכנע אותו כי אתה יודע שבין רשת גימ"ל לבין גלי צה"ל קיימות על הסקאלה תחנות אחרות ואתה מוכן להשתנות מעט ולהטות אוזן, ולכוון את האנטנה כדי לקלוט אותן מפעם לפעם. מה שעושה שמעון בלס הוא להאיר מעט את הסקאלה הזו, באור הגיש ואוהב.

ב-18.12.80 התקיים במועדון "צוותא" בת"א ערב לציון הופעת ספרו של שמעון בלס "חדר נעול" (הוצ' זמורה ביתן מודן). דברי אנטון שמאס ושמעון בלס מבוססים על הנאמר בערב.